

Klara Johanson som kritiker

Ingrid Svensson

Klara Johanson, K.J., föddes i Halmstad 1875 och blev stadens första kvinnliga student då hon som privatist avlade studentexamen 1894. Efter examen för hon till Uppsala, där hon studerade humaniora, aktiverade sig i Kvinnliga Studentföreningen och deltog i Estetiska föreningens verksamhet. Filosofie kandidat blev hon 1897. Samma år bosatte hon sig i Stockholm och arbetade med litteratur till sin död 1948.

K.J:s verksamhetsfält har både bredd och djup; hon var litteraturkritiker, kåsör, redaktionssekreterare vid Fredrika -Bremerförbundets tidning *Dagny*, spexförfattare, essäist, tillsammans med sin livskamrat Ellen Kleman utgivare av Fredrika Bremers brev, översättare, polemiker, introduktör.

I följande text, som bygger på min licentiatavhandling från 1997, kommer jag att uppehålla mig vid K.J:s roll som litteraturkritiker vid *Stockholms Dagblad*.

Klara Johanson i Lydia Wahlströms hem.

Kritiker vid Stockholms Dagblad

När K.J. skrev sin första recension till *Stockholms Dagblad* år 1899 fanns det ännu inte några kultursidor i dagspressen. Tidningarna hade visserligen börjat engagera särskilda skribenter för att skriva om litteratur, teater och musik, men dessa personer var inte knutna till någon kulturredaktion utan de placerades vanligen inom den allmänna redaktionen. Kulturartiklarna hade inte heller någon bestämd plats i tidningen; redigeringen var synnerligen tillfällig (Nilsson 1975, s. 74). Å andra sidan var inte dagstidningarna så omfattande som idag, utgivarna räknade med att tidningen skulle läsas hel och hållen.

Eftersom det i familjeflickors uppfostran ingick att behärska främmande språk så var kvinnors språkkunskaper i allmänhet bättre än mäns. Detta medförde att tidningarna gärna anställde kvinnor som översättare vid utrikesredaktionerna; en inte ringa del av utlandsmaterialet bestod nämligen av översättningar från utländska tidningar (Berger 1977, s. 45). Översättarna fick i bland möjlighet att skriva kulturartiklar, bl.a. bokrecensioner och, när deras manliga kollegor var upptagna på annat håll, musikanmälningar. Dock var kulturarbetet bara en tillfällig bisyssla för dessa kvinnor (Berger 1977, s. 71).

På nittioalet och under nittonhundralets första år fanns det i dagspressen trots allt ett antal kvinnliga kritiker vid sidan av K.J, men det var enbart K.J. som hade den litteraturkritiska verksamheten som huvuduppgift, i detta var hon unik.

Vår kunskap om *Stockholms Dagblad*, *StD*, kommer alltid att vara bristfällig. Tidningens arkiv finns nämligen inte längre. Enligt uppgift kördes det till en soptipp så sent som 1958 (Berger 1977, s. 117)

Stockholms Dagblad grundades av G.E. Lodin, notarie i poliskammaren, och E.A. Ortman, boktryckare, år 1824 men övertogs snart av tre bröder Walldén, som i olika skeden var ansvariga utgivare. Tidningen, som framförallt var ett annonsblad, fick en god start genom att poliskammaren lät publicera sina kungörelser där. Under hela 1800-talet var *StD* framgångsrik. På 1870-talet framträdde bladet som en ansedd nyhetstidning med konservativ profil. Upplagan ökades tack vare en förmånligt prissatt landsortsupplaga. "Den svenska Times" hade fått en stark position och var först med att införa rotationspress 1882. I mitten av 80-talet inträffade en stagnation, men med hjälp av prissänkning och ökning av utgivningsfrekvens lyckades man vända den negativa utvecklingen. *StD* blev ledande tidning på litteraturkritikens område år 1896, då kritikern Sven Söderman började på tidningen och man efter att tidigare främst ha recenserat evenemang började satsa på litteraturkritik. Oscar Levertin skrev kritik i *StD* innan han började vid *Svenska Dagbladet*. *StD* hade behållit sin betydelse som annonsblad, men *Dagens Nyheter* var på god väg att hinna ikapp.

Under 1900-talets första år utgavs en morgon- och en aftonedition av *StD*, bägge i en upplaga om 14 000 exemplar. Upplagan sjönk obevekligt och 1907 kallades den dynamiske C.G. Tengwall från *Svenska Dagbladet* för att åtgärda den dalande upplagan. Totalupplagan uppgavs vara 20 000 exemplar år 1908. (Jämför med *DN* 38 000 exemplar). (Holmberg m.fl. 1983, Rydén 1987, Tollin 1967).

Enligt Gösta Sjöberg, redaktör vid *StD* 1903–1907, var *StD* ännu kring sekelskiftet ”högborgerlighetens speciella organ”, men kampen om läsarna var verkligt svår (Sjöberg 1967, s. 197). *SvD* blev *StD*:s farligaste konkurrent och segrade slutligen.

Tidningsmannen Henry Johnson, som blev *StD*:s redaktionssekreterare 1919, har berättat att *StD* vid hans tillträde allmänt inom tidningsvärlden ansågs vara svag, både i redaktionellt och ekonomiskt hänseende (Johnson 1954, s. 76).

1931 gick *StD* samman med *Stockholms-Tidningen*; i praktiken lades *StD* ned.

Klara Johanson publicerade sig i *Stockholms Dagblad* under åren 1899–1912; hon kom till en betydande tidning vars ställning gradvis försvagades. Det var egentligen främst för att skriva humoresker som K.J. anställdes. En humoresk var söndag önskades och de första dagbladsåren förekommer gamängen Huck Leber, den signatur Klara Johanson använde sig av bl.a. när hon skrev humoresker, oftare än kritikern K.J. i spalterna.

K.J:s medverkan i *StD* var mest omfattande åren 1900–1910. Redaktionsmedlem blev hon hösten 1900. Av bl.a. hennes brevväxling framgår det att hon inte alltid fann sig så väl tillrätta i den snabba tidningsmiljön. Från årsskiftet 1910/1911 beviljades K.J. tjänstledigt från redaktionen på obestämd tid. Ett starkt skäl för K.J. att trappa ner den dagskritiska verksamheten var hennes hälsotillstånd, ett annat, viktigare, var motviljan inför yrket. I brev från Hilma Borelius 10/12 1912 framgår att K.J. klagat på sin ”misslyckade verksamhet i kulturens tjänst”. Hon upplevde sig bestulen på sin ”litterära identitet”. Recensionens form är begränsande. Tidningsvärlden erbjuder inte möjlighet till fördjupning.

K.J. längtar efter att skriva fullständigt fritt.

Klara Johansons kritik - skrivsätt och värderingsform

Bokutgivningen har ökat kraftigt sedan förra sekelskiftet och den tidens kritiker hade rimligtvis större möjligheter att följa bokutgivningen än vad en sentida, specialiserad kritiker har. K.J. recenserade svensk poesi och prosa, utländsk skönlitteratur i original och översättning samt facklitteratur, och då företrädesvis litteratur- och kulturhistoria, personhistoria samt litteratur om kvinnorörelsen.

K.J. fick tillfälle att introducera utländska författarskap. Den tyska och den amerikanska litteraturen hade i henne en förstående förmedlare.

K.J. fick sig ofta debutanter tilldelad, och debutanter eller författare i vardande vände sig ofta till henne med förfrågningar om vad hon ansåg om deras manuskript och om hon kunde hjälpa till med att få dem publicerade. K.J. recenserade många kvinnor; den fortfarande aktuella Elin Wägner, Jane Gernandt-Claine – på sin tid omhuldad men idag bortglömd, den i mitt tycke orättvist glömda Hilma Angered-Strandberg. De populära Anna Wahlenberg och Mathilda Roos; den för tidigt bortgångna lyrikern Anna Cederlund.

Dagskritiken utgör den första offentliga reaktionen på ett verk. Vi får besked om hur litteraturen uppfattades av sin tid och därigenom får vi också en aning om det förgångna och dess diskussioner; en studie av en enskild kritiker kan bidra till förståelsen av tidens idédiskussion.

Jag har studerat K.J:s kritiker utan en färdig uppsättning frågor framför ögonen. Istället har jag inför varje recension frågat mig vad hon tar ställning till och hur hon redovisar sitt ställningstagande. Jag har sökt ringa in väsentligheterna med hjälp av nyckelord, ämnesord, vilket givit mig en uppfattning om vilka kriterier som ligger till grund för hennes kritik.

K.J. lyckönskade de författare som haft förmånen att bli lästa av henne; hon ansåg sig oöverträffad som läsare. Hon kunde verkligen *läsa*, inte ett ord gick henne förbi. Margit Abenius definierar hennes begåvning som ”*förmågan att läsa inmantill, stegrad till snille*” (Abenius 1944, s. 161).

K.J. själv har klart uttryckt sin syn på kritikerns uppgift och kritikens funktion:

Att skriva om diktare är ju dock en malplacerad beskäftighet. Har de inte uttryckt sig? Vilken impertinens då att komma lufsande bakefter och försöka uttrycka dem en gång till! (Johanson 1928, s. 96).

Middagssolen är en skarp kritiker. Den ställer allt lyckat i dess vackraste dager och röjer alla lyten utan att gissla, bara genom att se på dem. En sådan kritiker vill jag vara, om jag nu inte ska slippa det motbudande yrket. (Johanson 1989, s. 69).

Kritikern i sin fullkomning är den ideala läsaren, den som uppträcker värden, den som tyder drömmar, den som tar upp utmaningen och öppnar dialog med författaren. (Johanson 1914, s. 160f.)

K.J. ansåg att ”kritiken bör var oförbehållsamt subjektiv (förbehållsamt subjektiv = objektiv) och framför allt vara oberoende av etiska och ästhetiska system” (brev 13/11 1898 i Johanson 1953). K.J. återkommer till sin syn på objektivitet/subjektivitet t.ex. i recensionen av Georg von Omptedas *Cecilia von Sarryn* där hon skriver:

Detta slags berättarart plägar man med ett lätt missförstådt namn kalla objektivitet, och termen må gälla, endast man erinrar sig, att den icke betecknar motsatsen till subjektivitet, utan ett indirekt sätt att ge uttryck åt denna. (*SiD* 2/12 1903).

K.J:s ideal är en subjektiv kritik, eftersom det inte finns några allmängiltiga regler för kritikern att följa. Här pekar hon framåt, mot senare tiders läsarcentrerade litteraturtolkningar.

Den 30 november 1898 höll K.J. föredrag för Kvinnliga Studentföreningen i Uppsala om litterär kritik. Manuskriptet finns inte bevarat, men i Studentföreningens protokollsbok finns det kortfattat beskrivet. K.J. är här i början av sin kritikerbana och hennes hållning är defensiv, enligt protokollet ifrågasätter hon t.o.m. kritikens "existensberättigande". Hon har talat om kritikerns "domare- och pedagog-värksamhet" och hennes tankar ligger i linje med Benedetto Croce (som 1913 utgav *Estetisket brevium*, i svensk översättning av K.J. år 1930). Croce definierar tre kritikerfunktioner: pedagogen, domaren och den tolkande eller kommenterande kritikern. Enligt Croce måste de tre rollerna samverka för att en fullödlig kritik skall komma till stånd. K.J. skriver:

Domarämbetet har vi nedlagt, och det är bara en och annan amatör som tror sig utnämnd till allmän åklagare. Vi riktiga recensenter har bara att tjänstgöra som vittnen. Bönhasar står väl upp och vittnar, men vi är ett e d s v u r e t skrå. (Johanson 1928, s. 138).

Även om K.J. är oberoende av estetiska system så betyder estetiska värden mycket i hennes kritiska verksamhet. Tidigare forskning har dock i alltför hög grad poängterat den renodlade estetiska aspekten. Termen estetik blir hos K.J. mångtydig, svårfångad, och djupast har hennes estetik sin grund i etiska överväganden; hon säger sig, bl.a. i brev till Margit Abenius 1/1 1936, vara "mycket mer moralist än estetiker" (i Johanson 1953). Hon har alltså i klartext uttalat moraliska krav. Birgitta Holm talar om en expressionsestetik och menar att "Klara Johansons estetik söker det mänskliga uttrycket" (Holm 1996, s. 288). Men: i recensionen av *Violin* av Jenny Blicher-Clausen skriver K.J. att "i diktning finns det en sak, som är viktigare än innehållet, och det är formen" (*Dagny* 1901, s. 180f). I ett senare brev, till Elin Wägner 13/12 1946, skriver K.J. apropå kritik att hon "alltid sett mer på formen än på innehållet, obotligt estetiker som jag är" (i Johanson 1953). Nu är det nästan ett halvt sekel mellan föredraget i Uppsala och brevet till Wägner men vad vi med säkerhet kan utläsa är att dessa frågor sysselsatte K.J. genom åren och att litteraturen för henne är en moralisk fråga. Detta är en sida av K.J. som inte har framhållits tidigare.

I sin anmälan av *Verdsligt aandsliv hos folket* av C. Lambek skriver hon om "plikten att afböja det som inte angår en", en idé som kritikern delar med den

recenserade författaren (*StD* 16/12 1907). Hon har skrivit att "Stil är ett moraliskt begrepp, är karaktär i sträng form." (Johanson 1916, s. 190).

K.J. framträder ofta som ideologikritiker. *Vad* som sägs är mycket viktigt, hon *kräver* att det är något väsentligt. Som Croces är hennes ideal en överensstämmelse mellan form och innehåll; "att innehållet är format och formen uppfylld, att känslan är gestaltad känsla och gestalten känslans gestalt" (Croce 1963, s. 60). Men K.J. är i vissa fall beredd att bortse från formen om innehållet tilltalar henne. Hon recenserar ofta människan bakom verket istället för verket: "Den enda psykologi som intresserar oss är författarens, vi ödslar inga lidelser på romanpersonerna" (Johanson 1946, s. 220). Hennes kritik tar ofta formen av diktarporträtt; dessa porträtt blir många gånger till hyllningar av den produktiva människan.

Andra drag i hennes kritik är hennes förhållande av det förgångna, otidsenligheten och utanförskapet, men också hennes polemiska ådra som framkommer bl.a. i hennes bemötande av särartsfeminism.

Om stil kan sägas vara en relation mellan form och innehåll och verkan kan K.J:s stil sägas exemplifiera hennes ideal om de oskiljaktiga enheterna form och innehåll. Hon använder sig av ironi, aforistik, stilblandning och inte minst humor. Hon är kvick.

Kvinnliga författare betraktade ur ett feministiskt perspektiv

En av de samhällsfrågor som K.J. intresserade sig för var kvinnofrågan, ett intresse som förmodligen stärktes under Uppsala-åren. Upplevelsen av den slutna universitetsvärlden och kontakten med Kvinnliga Studentföreningen betydde säkert mycket. Förhållandet med Lydia Wahlström var omvälvande och präglade henne för alltid. Då K.J. efter examen 1897 tillträdde en tjänst som redaktionssekreterare på Fredrika Bremer-förbundets tidskrift *Dagny* kom hon i direkt kontakt med praktiskt kvinnosaksarbete.

Vid en genomläsning av K.J:s kritik står det klart att hon ofta kommenterar litteratur ur en feministisk synvinkel. I det följande analyserar jag hennes kritik av ett antal kvinnliga författare som hon betraktar ur ett feministiskt perspektiv. Jag har valt att undersöka litteratur skriven av kvinnor, eftersom den oftare problematiserar just kvinnans olika roller och i flera fall är skriven som debattinlägg. K.J. recenserade även ett fåtal verk av manliga författare som har föranlett kritik ur feministisk synvinkel – t.ex. Sigrid Siwertz och Gustaf Ullman. Jag behandlar främst vad vi idag betraktar som andrarangsförfattare, men som kring förra sekelskiftet var både lästa och uppskattade. K.J. negligerade inte denna litteratur, hon ansåg att vår nationallitteratur skulle vara fattigare utan den. Hon skriver om Elisabeth Kuylensstierna att: "Hennes romaner höra till den goda mellansort – hvarken följetonsvara eller konst- och lifsverk – som

fyller ett aktningvärt rum i hvarje någorlunda utvecklad litteratur och utan hvilken denna inte skulle förefalla välförsedd” (StD 14/6 1905, recension av *Lifvets röster*). Vad gäller denna litteratur håller sig K.J. ofta i recensionerna till vad böckerna handlar om. Dessa böcker lämnar också stort utrymme för idékritik; det finns inte någon anledning att analysera formen.

Ellen Key

I frågor som rör kvinnans ställning profilerar sig K.J. emot Ellen Key. Ellen Key hade en framträdande roll i kulturlivet redan på 1880-talet. Kring förra sekelskiftet sammanfattade hon sina idéer i ett antal skrifter som väckte stort uppseende: *Missbrukad kvinnokraft* (1896), *Tankebilder* (1898), *Barnets århundrade* (1900) och *Lifslinjer* (1903–1906). Ellen Key menade att kvinna och man genom århundradena har utvecklat olika egenskaper. Mannen är stark och har överblick, kvinnan är emotionell och utrustad med intuition. Egenskaperna kompletterar varandra och i det gemensamma hemmet möts de i upphöjd harmoni. Kvinnan, samhällsmodern, skall forma hemmet, skolan och samhället bl.a. genom att arbeta för en fredligare värld. Kvinnan måste, för att behålla sina egenskaper, antingen stanna i hemmet eller verka inom särskilda yrken. Key kritiserar kvinnorörelsen för att förorda kvinnans utträde i yrkeslivet, oberoende av yrke. Enligt Key passar kvinnan för arbete i skola, sjukvård, hälso- och barnavård. Arkitektur och trädgårdsskötsel är andra områden lämpliga för kvinnor. De olika egenskaperna ger sig också tillkänna bland författare. Även om författarinnor har talang skriver de utan snille och bryter mot estetiska och moraliska principer. Kvinnan har nämligen diminutiva tankar – men ett gott hjärta. Den erotiska idealismen är en betydelsefull del av Keys tankevärld. Key menade att kärlek är en förutsättning för äktenskap, och att kärlek i sin tur förutsätter självständiga individer. Kvinnans frigörelse är alltså nödvändig för det sanna äktenskapet. (Ambjörnsson 1974, s. 133–136).

Key förfäktade således den kvinnliga särarten och anklagade den traditionella kvinnorörelsen för ytlighet. Key i sin tur utsattes för mycken kritik från kvinnorörelsen och enskilda kvinnor. Klara Johanson hade flera kritiska synpunkter.

Vad K.J. särskilt sköt in sig på var den Ellen Key som menade att kvinnor inte skulle befatta sig med vilka yrken som helst utan hålla sig till vårdande dito eller stanna i hemmet; att kvinnan och mannen i grunden är olika; att kvinnor skulle särutbildas; att familj och moderskap var högsta ideal och att kvinnan skulle låta sin moderlighet genomsyra inte bara familjen utan även samhället i stort.

Dessa keyska åsikter verkade provocerande på kvinnorörelsen och på de kvinnor som utgjorde pionjärgenerationen vid universiteten och som käm-

pade för den kvinnliga studentens ställning. Men Keys idéer fick ett starkt fäste hos många av tidens kvinnliga författare.

I sin litteraturkritik nämner K.J. ibland Keys namn, men oftast litar hon på att läsaren uppfattar anspelningarna, vilket förmodligen också var fallet. Emellannåt sätts keyska nyckelord inom citationstecken. t.ex. ”qvinnans” natur, ”moderlighet”, ”hemmets härd”. I sin recension av Gurli Linders *Kvinnofrågan i Sverige 1845–1905* tar K.J. hjälp av Linder genom att rekommendera ett kapitel: ”Hon faller här kloka och värdiga ord om moderlighetsmanin och teorierna om kvinnans väsen, som härja i vida lager och numera, kuriöst nog, adopterats av kvinnosakens koryféer.” (*SiD* 22/4 1905). Vilka är dessa koryféer?

Ett år tidigare, 1904, utkom Lydia Wahlströms *Den svenska kvinnorörelsen*, som recenserades av K.J. i *SiD* 31/7 1904. K.J. polemiserar där mot Wahlström, som enligt K.J. är anfrätt av särartstänkandet. I sin polemik använde hon en för henne inte ovanlig teknik, hon använder sig av tredje person. Denna gång är det filosofen Hippel som får fungera som slagträ. Hippel citeras av Wahlström som en kuriositet. K.J. tar fasta på citatet och använder det i sin argumentation genom att ställa sig bakom Hippels syn att kvinnans befrielse skulle grunda sig på att hon är människa och således i det viktigaste på samma nivå mannen. Inte på att hon är något annat, tillför något nytt med sina ”specialegenskaper” etc. Några år senare skruvas polemiken ytterligare när hon under signaturen Huck Leber tar till orda under rubriken ”Den nya hemlyrikern” och kritiserar Wahlströms inställning till Key (*Dagny* 1910, s. 114f). Som Huck Leber kan K.J. ta ut svängarna i sin argumentation när hon skriver om Wahlströms beslut ”att ’följa hemlifvets kallelse’ hvart den än bär – troligen kommer den att mana henne ut på en lång serie nya föreläsningsturnéer kring allt Sveriges land”. Klara Johanson antar att Lydia Wahlström kommer att tolka de keyska moderlighetsidéerna på det sätt som passar henne bäst.

Hildur Palme utgav 1909 romanen *Gunnel Wide*, som uppenbart är inspirerad av Ellen Key, vilket tidigare uppmärksammats av Maria Palm (Palm 1972, s. 23). Redan på romanens andra sida åkallas Eros. Efter detta förspel får vi möta Gunnel Wides blivande föräldrar och några sidor senare föds Gunnel och hennes mor dör. I Gunnels skoltid avspeglas de keyska idealen. Gunnels första lärarinna är ömkansvärd, hon lever ett kärlekslöst liv i sin trista skola. Gunnel slipper snart denna fula och tråkiga lärarinna och får därför undervisning i hemmet av en snäll och vacker fröken, ”icke spår till kvinnosakskvinna”, som leker in kunskap i Gunnel. Gunnel fortsätter till studenten, men får inte illa av studierna: ”inga glasögon, intet kortklippt hår, intet emanciperadt”. Fadern gör konkurs. Olyckligt förälskad man tar livet av sig. Efter kärlek, uppbrott, närmande till en självfull ateism, anammande av lyckomoral och faktiskt en direkt hänvisning till Ellen Key angående nödvändigheten av att förverkliga sig

själv börjar Gunnel med konststudier och förenar sig slutligen med en präst hon tidigare haft ett förhållande med. I prästgården får Gunnel äntligen bedriva sin kvinnliga mission och sitt rätta artisteri, d.v.s. ”göra härden ljus och varm och vänlig, så att lyckokänslan möter överallt” och fullfölja sin bestämelse: ett barn föds, och Gunnel dör.

K.J. recenserar *Gunnel Wide* och verkar riktigt njuta av alla tillfällen till ironi som romanen erbjuder (*StD* 25/9 1909). K.J. inleder med att avfärda hela projektet; hon menar att om boken kommit för tio år sedan skulle hon säkert tillåtit sig en längre drift, men nu finns det inte längre någon anledning att varna för sådan här litteratur. I stället ger hon sig i kast med att blottlägga det keyska idékomplex som avspeglar sig i boken. Här finns det mesta! K.J. tar fasta på skönhetskulten, den lekfulla pedagogiken, moderskapets lycka, ”den ateistiska religiösa lifsåskådningen”. Som ofta när recensenten är kritisk raljerar hon och återberättar handlingen med en ironisk överlägsenhet samt konstaterar att det finns en positiv synpunkt på att detta verk tryckts – det har sitt intresse som tidsdokument, en illustration av ”ett kulturtillstånd från i förgår”. Hon försöker alltså göra gällande att Ellen Keys idéer redan år 1909 skulle ansetts vara föråldrade. Man kan också konstatera att K.J:s strävan bakåt i tiden inte gäller generellt, tillbaka till de keyska idealen vill hon inte. Kanske menar K.J. att Keys åsikter har varit moderna, i den mening hon ibland använde ordet, som en beskrivning av något som är ”i allmänt bruk” och därmed en smula solkigt?

Polemikern K.J. använde sig av Ellen Key också i sin kritik av litteratur som inte alls är inspirerad av henne. Slutklämmen i anmälan av *En historia från Adalarna* av Gustava Svanström går ut på att det är skönt att vila sig från Keys efterföljare (*StD* 9/5 1904). I recensionen av *Fröken på Borgö* av Harriet Wolmer, en ganska svag, redan från början ålderstigen roman, skriver K.J. att man inte kan föreställa sig att denna författare har tagit ställning till Ellen Key (*StD* 29/4 1906). Titeln på Annie Åkerhielms roman *Den stora lyckan* skall inte uppfattas som en keysk utsaga menar K.J. (*StD* 22/11 1906). Stundtals använder sig K.J. av Ellen Key i ”guilt-by-association”-sammanhang. Exempel på detta är en recension av Märta Starnbergs *Marianne Ræder*. ”Ellen Key sväfvade för mig på vissa sidor, men jag förstår inte, om förf. hör till propagandisterna för hennes erotiska system eller önska vederlägga det.” (*StD* 14/12 1903). Här får man uppfattningen att både romanförfattaren och samhällsmodern är förvirrade. Om Brita i *Brita från Österby* av Fanny Norrman heter det att hon har ”läst Ellen Key, men bakfram” (*StD* 13/3 1904). I sin anmälan av *Ur kvinnornas lif: nya studier* av Anna Törnström driver K.J. sin Key-polemik långt (*StD* 5/6 1901). K.J. vill få sina läsare att tro att hon anser att den stormande debatten kring Ellen Key sedan flera år är avblåst. K.J. hänvisar till Törnströms *Ur kvin-*

nornas lif: studier, som utkom 1897 och som enligt K.J. hade otur nog att ges ut precis efter de upprörda diskussionerna om "qvinnsans" natur och "moderlighet", vilket gjorde det svårt att med klar blick bedöma den. Men när nu nya studier utkommer är debatten sedan länge slutförd. Ämnet är inte "tidsenligt" menar K.J. I K.J:s kritik är "otidsenlighet" ett honnörssord; att vara uppskattad av samtiden är en chikan. Men åtminstone i Key-polemiken gäller ej att "tidsenligt" är något negativt; här framstår det som ett motargument att ämnet inte är "tidsenligt", som i recensionen av *Gunnel Wide* där Keys åsikter avfärdas som föråldrade. Recensenten profilerar Anna Törnström mot Ellen Key. Hon framhåller att Törnström har en högre tanke om kvinnan än vad som är vanligt bland kvinnor. Författaren koncentrerar sig på kvinnans intellektuella utveckling och:

Hon ökar inte hopen af de välmenande men umbärliga predikanter som docera "den enda rätta uppgiften", och "hemmets hård" och "det kommande släktet", liksom om qvinnosläktet tarvade någon pådrifning eller undervisning i dessa stycken, hvilka sedan urtiden utgjort dess okränkta specialitet och åt hvilka det nu som förr egnar snarare för mycken än för liten omsorg.

K.J. använder Törnströms bok för att driva sin polemik vidare, hon ägnar större delen av recensionen åt något som boken inte handlar om.

K.J. har också recenserat verk av Ellen Key: *Lifslinjer* I-II och *Rahel Varnhagen* (*StD* 4/2 1906, omtryckt i Johanson 1957; *StD* 15/3 1908, omtryckt i omarbetat skick i Johanson 1951). I *Lifslinjer* möter K.J. Ellen Key som religionsstiftare. Religionen heter livstro och dess etik vilar på tre begrepp: lycka, livstegring och levnadskonst. K.J. beskriver Key som "samtidens betrodda målsman" (här är samtiden något negativt igen!) alltid tillreds i talarstolen. Men *Missbrukad kvinnokraft* har av K.J. kallats både briljant och modig (*Hertha* 1942, s. 172).

K.J. är inte helt igenom negativ, hon hyser en aktning och ett stort mått av beundran för Key som människa, även om hon inte kan omfatta hennes idéer. De båda möttes på flera punkter, t.ex. i sin beundran av Rahel Varnhagen och i det att Goethe betydde mycket för dem. Inte bara K.J. utan också Key kände sig hemma i romantiken. De samarbetade kring sekelskiftet; det var Ellen Key som skrev förordet till K.J:s Amiel-översättning *En drömmares dagbok* (1900). Inför Keys sextioårsdag skrev K.J. att Wilhelm Meisters bön "Stora tankar och ett rent hjärta" alltid varit Ellen Keys (*StD* 10/12 1909). K.J. jämför vidare Key med en av sina husgudar, Fredrika Bremer. K.J. vill förklara konflikten mellan Key och kvinnorörelsens ledare som beroende på missförstånd från bägge sidor. Människan Ellen Key placeras vid Goethes och Bremers sida.

Keys idéer som bakgrund

Keys idéer finns med i bakgrunden när K.J. recenserar några av förra sekelskiftets populärförfattare som uttrycker en traditionell kvinnosyn. Hon kommenterar den kärleksuppfattning som avspeglar sig hos dem. Elisabeth Kuylenstiernas *Bubblor* påminner K.J. om flera författarinnors verk – gemensamt för dem är en alltför stor respekt för Eros (*StD* 24/9 1901). Dessa romaner rymmer en instängd kärlek ofta kombinerad med ”Den qvinliga passionen för lindebarn, hvilken gärna plägar införas som annexområde”. Moderskapsfixeringen irriterar ständigt K.J. Apropos *Dikt eller verklighet* av Gerda Wall går hon till attack mot en apriori-moderlighet som hon anser vara ett tecken på ett visst vansinne (*StD* 14/12 1902). Anna Wahlenberg är i *Med bystadsvinge* trogen sin variant av ämnet: kvinnans stora enhetliga kärlek och mannens lite mer vårdslösa utdelning av sina känslor (*StD* 18/6 1901). Ganska nöjd tycks K.J. vara i en recension av Edith Whartons *Mesallianser* där hon konstaterar att Wharton visar att äktenskap enbart passar för vulgära och hårdhudade personer (*StD* 9/11 1905). K.J. visar i sina recensioner av dessa kärleksromaner en vantrivsel i, men också ett förakt för, den monosexuella kulturen. Hennes ideal återfinns i hennes dagbok:

Jag tycker om den erotiska generositet, som blommade i Tysklands gyllene ålder och som Humboldtska korrespondens så dyrbart avslöjar. Man kunde tro, att svartsjuka på denna tid var bortglömd eller ännu inte uppfunnen. I varje fall var den icke erkänd som juridisk och moralisk rättighet och sedesskyddare. – Svartsjukans sociala ställning är en barbariets gradmätare (25/10 1912, Johanson 1989, s. 26)

Olive Schreiner, Rosa Mayreder och Käthe Schirmacher

K.J:s åsikter framkommer inte enbart i negativ form, i vad hon *inte* uppskattar. Det går också att utläsa ett alternativ ur hennes kritik, ett ideal. Jag koncentrerar mig här på kritiken av Olive Schreiner, Rosa Mayreder och Käthe Schirmacher; tre författare som bryter med den traditionella kvinnorollen och den etablerade litterära stilen.

Olive Schreiner

I recensionen av Schreiners *Kvinnan och arbetet* ägnar K.J. stort utrymme åt att presentera litteratur och författare i kvinnorörelsens tjänst – Charlotte Perkins Gilmans *Hemmet* och Rosa Mayreder med *Kvinnlighet, manlighet och mänsklighet* – och placerar in Schreiner i sammanhanget (*StD* 12/6 1911). Gilman representerar enligt K.J. nationalekonomin och Mayreder individualismen. Emellan dessa placerar K.J. Olive Schreiner.

Schreiner var missionärsdotter och växte upp i Sydafrika. *Kvinnan och arbetet*

var resultatet av ett flerårigt arbete. Boken kom av många att betraktas som kvinnorörelsens Bibel. Schreiner ser, liksom K.J., få skillnader mellan män och kvinnor. Hennes blick är fortfarande aktuell, trots att vissa idéer har ett par hundra år på nacken. Här några punkter ur Schreiners program: lika lön för lika arbete, kvotering till parlament och till lagstiftande funktioner, lika rätt till utbildning och rätt till arbetsfält som männen behärskar. Men Schreiner har också en mycket idealistisk syn på kvinnan: hon menar att när kvinnan får en starkare ställning inom förvaltning etc. så kommer krigandet att upphöra. Kanske var Schreiner påverkad av Keys utgångspunkt om könen som kompletterar varandra?

Schreiners huvudsyfte, och det som K.J. fäster sig vid i sin recension, är att bekämpa vad hon kallar kvinnlig parasitism. Kvinnans parasitism är en följd av hennes förändrade ställning inom samhällslivet. Den tidiga arbetsdelningen (kvinnans odlande verksamhet/mannens jagande och fiskande) gäller inte längre utan mannen har trängt in på kvinnans område. De senaste århundradena har kvinnan förlorat sitt produktiva och sociala arbete – och något nytt har inte kommit i stället. Enligt Schreiner står valet för kvinnan mellan att hitta nya arbetstillfällen eller falla ned i en förlamande könsparasitism, utan förmåga att ta vara på sig själv.

För K.J. är kvinnorörelsens främsta uppgift ”att utrota den kvinnliga parasitismen som samfundsinrättning”, samma budskap som Mary Wollstonecraft framförde 1792. Så – idéerna är gamla men Schreiners form är ny. Hon har skapat en roman av kvinnorörelsen.

Rosa Mayreder

Den som står K.J. närmast är Rosa Mayreder, hon tycks i stor utsträckning ha format K.J:s idévärld. Liksom K.J. är hon progressiv men med en motvilja mot samtiden. K.J. har både översatt och recenserat Mayreder samt informerat om hennes författarskap i artiklar. *Kvinnlighet, manlighet och mänsklighet* anmälades 1910 (*StD* 27/3 1910, omtryckt i Johanson 1957). År 1923 utkom *Sexualitet och kultur* i översättning av K.J. Redan 1908 hade K.J. presenterat Mayreder för *Dagnys* läsekrets, 1914 följde en artikel i *Hertha* och året därpå ytterligare en i samma tidskrift. Mayreder skrev inte enbart könspolitiska essäer hon var även lyriker och novellist.

I sin kritik av *Kvinnlighet, manlighet och mänsklighet* noterar K.J. att den svenska bokmarknaden kan producera det mesta men inte något sådant som det Rosa Mayreder skrivit. Ämnet är inte nytt, K.J. påpekar att Ellen Key startade debatten och får därmed ännu ett tillfälle att argumentera mot Keys sätt att resonera. Key är närvarande i hela recensionen. Så här ironiserar K.J. över Keys efterföljare: ”kvinnans högsta uppgift: att vakta hårdens (värmeledningen?), och de

drömma kärleksfullt om det moderskap de skola utöva bland stadsfullmäktige och i riksdagen.” K.J. framstår i denna anmälan som en utpräglad ideologisk kritiker. Mayreder representerar K.J:s ideal. Hennes syn på kvinnans ställning är K.J:s. Hennes syn på människan är K.J:s. Båda tvivlar på samhällsmoderligheten. Två ämnen är gamla bekanta: moderskapskulten och undervisningen. K.J. och Mayreder har här samma syn; också Mayreder debatterar med Key och hänvisar till Wollstonecraft. I ett kapitel om uppfostran går Mayreder till storms mot den keyska pedagogiken. Liksom K.J. tycks Mayreder ha föga tilltro till uppfostrans möjlighet att på djupet påverka, uppfostran är för ”genomsnittsmänniskan”. K.J. var mycket kritiskt inställd till skolan som institution. Varken K.J. eller Mayreder hyser något större intresse för ”genomsnittsmänniskan”, ”kalkborgaren”. De fäster enbart vikt vid det individuella, som inte är renodlat kvinnligt eller manligt. De solidariserar sig inte med könet utan med individen. Mayreder diskuterar kön och genus och hon ansåg att skillnaden mellan män och kvinnor inte nödvändigt hängde samman med könet. Mayreder menade att ju mer primitiv en varelse var desto oftare uppvisade han/hon traditionellt typiska könsegenskaper. Både K.J. och Mayreder hade ett androgynt ideal:

Meredith och Raabe – tvåkönade diktare, liksom Goethe och kanske mer, detta senare dock snarast en tidens gåva. I nästa sekel (eller det därpå följande eller det därefter) skola de enkönade betraktas som inkompleta och gälla som möjligtvis intressanta abnormiteter i stället för mänsklighetens tolkare och domare. (21/10 1912, i Johanson 1989).

Käthe Schirmacher

Käthe Schirmachers bok *Gåtan kvinnan* blev K.J:s sista recensionsobjekt i *Stockholms Dagblad* 22/6 1912 och en ståtlig sorti.

Schirmacher tycks tillhöra den växande skaran bortglömda vetenskapskvinnor. Hon doktorerade i Paris (1887) och i Zürich (1895). Hennes författarskap omfattar skönlitteratur och filosofiska skrifter, politik och socialpolitik, litteraturvetenskap, nationalekonomi samt skrifter om kvinnorörelsen. I *Gåtan kvinnan* har Schirmacher sammanfattat sina erfarenheter av och synpunkter på kvinnans ställning. Liksom hon tar avstånd från den traditionella kvinnorollen bryter hon med den traditionella formen i detta essäistiska aforistiska verk. Hennes presentation och analys av den anpassade kvinnan är rasande, uppriktig, hänsynslös. Schirmacher angriper lögnerna både om kvinnans mindervärdiga natur och om hennes samhälleliga jämlikhet. Hos henne finner vi det senare 1900-talets feministiska diskussion om mannen som norm och kvinnan som annorlunda, om att man inte föds till kvinna utan blir det. Tankegångar som några årtionden senare vidareutvecklades av Simone de Beauvoir. Schirmacher

avslutar sin uppgörelse med att besvara Gåtan. ”Kvinnan är en gåta endast för den, som i henne icke ser en människa.” (Schirmacher 1912, s. 160). Hon vill rasera den falska, förslavade kvinnligheten. Hon vill bryta ned barriären mellan man/kvinna och istället hävda individualiteten.

K.J. tar i sin recension fasta på att Gåtan är urgammal. Hon refererar till Fredrika Bremer och Mary Wollstonecraft, som båda levererat svar på gåtan; och konstaterar att herrarna inte velat lyssna. K.J. menar sig klart se att denna vilja är medveten politik.

Inte förrän i senare delen av recensionen kommer K.J. fram till det verk som hon skall recensera, hon tar i stället tillfället i akt att med hjälp av Bremer och Wollstonecraft ge en resumé av mannens sätt att förhålla sig till kvinnan. Schirmacher struntar i konvention och hänsyn, hon är fullständigt uppriktig och fullständigt fri.

Romantiska och realistiska ideal

Malla Silfverstolpe

När K.J. recenserade *Från nyromantikens dagar*, en skrift om främst Atterbom, författad av Fredrik Vetterlund, tecknade hon samtidigt sin bild av kulturklimatet i Sverige (StD 8/9 1907). Slutet av 1800-talet hade inneburit att den tyska romantiken sopats undan och ersatts av fransk revolutionsyra kombinerad med engelskt förnuft. I Tyskland hade romantiken 1907 fått upprättelse. I Sverige, där romantiken åsidosatts och nonchalerats och därför ett större rehabiliteringsarbete krävdes, fanns mycket kvar att göra. Enligt K.J. är det Fredrik Vetterlund som gör den största insatsen, under en lång tid i motvind, eftersom hans intresse för romantiken betraktades som passé.

Magdalena Sofia, ”Malla”, Silfverstolpe, f. Montgomery (1782–1861) har informerat oss om Uppsalaromantiken. Malla Silfverstolpe höll salong i Uppsala under 1820–1830-talet. Hon var 38 år och änka när hon skapade sin salong, som är det närmaste vi i Sverige kan komma de tyska romantiska salongerna bildade av Rahel Varnhagen och Bettina von Arnim; två salonger som Malla för övrigt besökte på 1820-talet.

Genom romantiken blev kvinnorna synliga i kulturlivet och de kunde även träda in i den akademiska världen (Mansén 1993, Holmqvist 1990). Salongsvärdinnorna dominerade salongerna och spelade därmed en helt annan roll än den som traditionellt stod kvinnan tillbuds. Salongskulturen lovsjöng denna nya kvinnoroll, liksom känslolivet och kvinnligheten. Men även om värdinnan satte sin prägel på salongen var det ofta de manliga deltagarna som hade inflytande över dess intellektuella inriktning. Man sökte sammansmälta upplysningstidens likhetsideal med de särartsideal som rådde. Malla beskriver sig i sina *Memoarer*, som hon arbetade med i över 20 år och som utkom postumt, som

en romantisk undantagsmänniska. Uppsala var präglad av den filosofiska idealismen och överskridande av sociala gränser accepterades (Mansén 1993, s. 40f). Malla och familjerna Geijer och Knös stod i centrum för stadens romantiska sällskapsliv. Som Ingrid Holmqvist skildrat så var Mallas salong både politiskt och kulturellt intresserad och påverkad av 1700-talets frihetssträvan och förromantikens känsloläge. ”Man läser, skriver och spelar teater, och man utvecklar, under inspiration av Goethe och Rousseau, en kärleks- och vänskapskult, där förtrolighet, innerlighet och sällsgemenskap är kardinalsdygder.” (Holmqvist 1990, s. 39).

I salongen, som hade drag av offentlighet, fick man tillfälle att läsa sina texter för, och få dem kritiserade av, ett kunnigt och intresserat sällskap. Men den viktigaste konsten i salongen var samtalet, inte det ceremoniella samtalet utan dialogen, en form som passade Malla som sökte gemenskap i sin salong. Malla sökte också gemenskap i sitt skrivande, hon utsåg Per Ulrik Kernell till sin närmaste läsare, och det var hans avfärd till sydligare länder av hälsoskäl, som inspirerade Malla att 1822 ta itu med sitt dagboksskrivande på allvar. Kernell avled 1824 och därefter såg Malla det som en plikt och ett löfte till honom att fortsätta skriva. Hon läste också ur sina *Memoarer* för salongen. Fredrika Bremer uppmuntrade henne, vilket K.J. utrett i en artikelserie i *Hertha* 1914 om Bremers kritik av Mallas verk (*Hertha* 1914, s. 117–125, 136–143, 157–161). 1840 skickade Malla sitt första bokpaket, ”Släktminnen”, till Bremer. I *Hertha* står hennes svar att läsa. Malla får mycket ingående konkreta råd gällande vilka brev som bör publiceras etc.; Bremer ansåg att ”Släktminnen” skulle tryckas. Brevväxlingen fortsatte under flera år och Bremer föreslog bearbetningar, hon erbjöd sig att redigera minnena och bad Malla ge henne fullmakt för uppgiften. K.J., som kommenterar, antar att redigeringsidén varit svårsmält för Malla, som knappast skulle kunna tänkas lämna ifrån sig ”dispositionsrätten till sin käraste egendom”. 16/4 1848 skrev Bremer sina sista kommentarer i ärendet, hon menade att det krävdes omarbetningar och förkortningar och en person med förmåga att genomföra detta. Hon påpekade att Malla måste ge sitt medgivande eftersom det är hon som har rättigheterna till verket. K.J:s kommenterade artikelserie visar Bremers mästarprov som kritiker.

Det K.J. tagit fasta på i sina analyser av Malla är att hon oförtrutet hävdar känslans överhöghet. I *StD* 21/10 1906 publicerar K.J. en artikel under rubriken ”Fru Silfverstolpe och Bettina”. Artikeln publicerades med anledning av att Malla Grandinson, som skulle komma att utge Malla Silfverstolpes *Memoarer* (1908–1911), fortlöpande offentliggjorde utdrag ur minnena i *Nordiskt tidskrift*. Det är ett kapitel om Mallas Berlin-resa på 1820-talet som K.J. kommenterar. Malla hade rest till Tyskland på visit. Hon hade träffat Jean Paul i Bayreuth, umgåtts med Schelling i Karlsbad, hört Tieck i Dresden. Som K.J.

skrev: "Det lönade sig att resa i Tyskland på den tiden." Erlangen var ett av resans viktigaste mål eftersom Mallas käre vän Per Ulrik Kernell är begravd där. I Berlin träffade hon sin vän Amalia von Helvig. Mötet med Bettina von Arnim och hennes salong var omtumlande.

K.J. rättar utgivaren, flera namnformer är felaktiga och kommer att korrigeras i bokutgåvan. Med anledning av att Malla Grandison givit ut del 1 av *Memoarer* anmälde K.J. (*StD* 20/12 1908, omtryckt i Johanson 1957). När sedan alla fyra delarna kommit ut följde fler artiklar (*StD* 19/2 1912, 17/3 1912, omtryckt i Johanson 1951 under rubriken "Malla och hennes värld"). Del 1 utkommer när tiden är mogen; ett intresse för romantiken har växt fram. Enligt K.J. kan Malla Silfverstople inte jämföras med salongsvärdinnorna i upplysningens Paris eller i det som K.J. kallar Tysklands andliga guldålder – åren kring 1800. Mallas storhet ligger inte i hennes individualitet och inte heller i hennes skrivsätt; "I henne gick ingen diktare förlorad". Nej, Malla skall äras för sin brinnande skönhetslängtan och sin generösa förmåga att skapa miljö för romantiken, att stötta och uppskatta. I sin djärva naivitet och med sitt goda hjärta *lever* hon romantiken. Eftersom hon aldrig *vande* sig utan var nyfiken på allt var hon en utmärkt berättare i det hon noggrant återgav sin tids romantiska sällskapsliv men också vardagliga detaljer, så att resultatet blev en kulturell rundmålning. Det råder en överensstämmelse mellan Mallas stil och Malla själv; form och innehåll har samma naivitet. En naivitet som med K.J:s ord innebar "ingen dag utan desillusioner".

Ungefär samtidigt börjar Anna Hamilton Geetes verk om Erik Gustaf Geijers senare år och kretsen kring honom att utges, *I solnedgången*, i fyra delar. K.J. anmäler del 1 och del 2 (del 1 i *StD* 7/12 1910, del 2 12/12 1911). Hamilton Geete är Geijers dotterdotter och har som sådan skarp inblick i familjens liv och dess umgänge; enligt K.J. är Hamilton Geetes den enda vid sidan av Malla själv som tecknat ett så insiktsfullt porträtt av henne. K.J. ställer Geijer mot Tegnér, som hon avfärdar som "normalsnilletypen". I recensionen visar K.J. sina vänner Lydia Wahlström och Hilma Borelius uppskattning genom att nämna geijerkännaren Wahlströms anmälan av Borelius Geijer-bok; samtidigt konstaterar hon att just den "kompetens" som Hamilton Geete har saknar de. *I solnedgången* är Hamilton Geetes egen *Dichtung und Wahrheit*. Hamilton Geete har förmågan att levandegöra, det som berättas är inte något som *har* skett utan det utspelas inför läsarens ögon.

Fredrika Bremer

Klara Johanson dyrkar Fredrika Bremer. Bremer är för K.J. den fulländade produktiva personligheten. Hon är drömmaren och visionären men samtidigt den praktiskt handlingskraftiga.

Har det någonsin förekommit en sådan kombination av betydande författare och bristfull skriftställare som Fredrika Bremer? Hon dabbar sig så oändligen sorglöst – och hon har råd till det. Inte en bok har hon lämnat efter sig, hon har gjort det mödosamt för den eftervärld som vill söka reda på henne. Men letandet lönar sig, och en rätt hängiven forskare med konstnärssjäl skulle kunna finna kringspridd, men färdig att hopfogas likt träbitarna i en bygglåda, Fredrika Bremers bok. (Johanson 1951, s. 269).

Jag vill här peka på en aspekt av hennes författarskap – den idealrealistiska – som även visar en inriktning hos K.J. som hamnat i skymundan.

Idealrealismen avlöser romantikens estetiska förebild. Idealrealismen är en sammansmältning av filosofisk idealism och språklig realism. Enligt den idealrealistiska estetiken skall idéerna ges en realistisk form samtidigt som den idémässiga dimensionen behålls i den realistiska berättelsen. Idéerna skall genomströmma verkligheten. Angående Fredrika Bremer skriver Elisabeth Mansén i *Konsten att förgylla vardagen* att ”den litterära realismen [är] tydligt underställd en idealistisk livsåskådning”. Och hon fortsätter med att ”samtidens läsare förnekade inte möjligheten att med den realistiska romangenren som medium hävda en idealistisk livssyn.” (Mansén 1993, s. 231).

Fredrika Bremer omfattade ett idealrealistiskt ideal. I en artikel i *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning* 1852 har hon formulerat ett program enligt vilket hon eftersträvar realism i skildringen och idealism i andemeningen (Mansén 1993, s. 231). Birgitta Holm har argumenterat för att Bremers romantiska hållning letar sig in i den realistiska uppbyggnaden och att föreningen av de båda inriktningarna ger utrymme för en idékritik, en kritik av patriarkatet, i vardagsrealismens form. Föreningen innebär en funktionell enhet. ”Den romantiska koden bryter sig in i den realistiska byggnaden [...] och skakar den [...]. Men koderna sammanflätas också. De samverkar med varandra, påverkar varandra och ger upphov till en ’odelad’ stil, en differentierad men inte kluven stil, en heterogen men inte splittrad.” (Holm 1981, s. 83). Romantiken blir en del av realismen.

Också K.J:s lärare vid Uppsala universitet, Carl Rupert Nyblom, har formulerat idealrealistiska tankar (Mansén 1993, s. 233).

I sin anmälan av Lydia Wahlströms *Den nya kvinnorörelsen* skriver K.J. att Bremer är den viktigaste personen inom kvinnorörelsen, som under Bremers tid hade sin romantikperiod och som nu ersatts av realismens tidsperiod med kommittéer och diskussionsmöten (*SiD* 31/7 1904). Bremers författarskap är vittfamnande. Det omfattar skildringar av familjeliv, reseberättelser, emancipatoriska pamfletter. K.J. har i den tidigare nämnda artikelserien i *Hertha* 1914 visat vilken framsynt kritiker Bremer var och vilket stöd hon var för Malla Silfverstolpe. Ellen Klemans och K.J:s utgivning av Bremers brev visar

hennes fortlöpande samtal. (En utgivning som Carina Burman fortsatt med två volymer, *Fredrika Bremer : brev ny följd.*)

Bremer uppfyller det för K.J. viktigaste kravet på en författare: hon vill något. Utmärkande för henne, enligt K.J., är att alltid söka det väsentliga. Detta skriver hon i sin anmälan av Johan Mortensens bok *Fredrika Bremer* (Std 26/3 1902). Denna anmälan är ett exempel på en negativ recension där K.J. *inte* ironiserar. Hon använder sig istället av Mortensen för att framhålla Bremers storhet eftersom Mortensen, enligt K.J., framförallt skrivit om vad Bremer *inte var* istället för vad hon *var*. Kring sekelskiftet var Fredrika Bremer bortglömd, enligt K.J:s recension. Vore det inte för att namnet var förevigat i organisationen skulle hon knappt dammas av annat än till hundraårsjubileer. Mortensen har främst behandlat hennes romaner medan K.J. menar att reseberättelserna har en fördel framför dessa: de har behållit sin fräschör. Mortensen är mycket kritisk mot Bremers romaner, som han analyserar efter en ganska positiv inledning. I slutet av den lilla skriften har han ett par sidor om resorna. Också där Mortensen ser Bremers storhet – hon har medvetandegjort den svenska kvinnan och inspirerat till en samlad kvinnorörelse – menar han att Almquist på ett kraftfullare sätt behandlat kvinnofrågan. K.J. bemöter honom med att Bremer som kvinna har ett försprång i kvinnofrågan.

K.J. utgav och försåg med ett digert förord *England om hösten år 1851* av Bremer 1922. *Det unga Amerika : skildringar* av Fredrika Bremer sammanställda och kommenterade av K.J., utkom 1927. Dessa reseberättelser: ”ge en föreställning om den enkla och rika, vaket spejande och extatiskt drömmande, mångsidigt utåtverkande och andäktigt inåtvända personlighet Fredrika Bremer var.” Mortensen benämner Bremers ovilja att gifta sig asketism, medan K.J. menar att epikurism är en lika passande etikett. K.J. informerar i recensionen om att förlaget givet ut en annan mer informativ Bremer-biografi. Hon syftar på att Sophie Adlersparre och Sigrid Leijonhufvud gav ut ett verk om Fredrika Bremer i två band 1896. (År 2001 utkom Carina Burmans verk *Bremer : en biografi* !)

När Bernard Bouvier gav ut sin bok *Henri-Frédéric Amiel* skrev K.J. en artikel och berättade att Amiels efterlämnade papper bl.a. innehöll brev från Bremer, som visade deras vänskap (”Amiel och Fredrika Bremer”, *SvD* 19/11 1925). Både Amiel och Fredrika Bremer ingår i K.J:s universum av omistliga vänner. Över länder och århundraden vårdar hon sina viktigaste mänskliga kontakter. Under signaturen Huck Leber har hon i ”Ett aftonsamtal i Jargonnant” novellistiskt tecknat ett möte mellan Bremer och Amiel (*Dagny* 1909, s. 275ff, omtryckt i Johanson 1951 under rubriken ”Två drömmares samtal”). Professor Amiel karaktäriserar Bremer som den outtröttliga vandrerskan och Bremer känner igen sig. Amiel uttalar iakttagelser om hennes väsen: hennes längtan,

den förväntansfulla spänningen. ”– Ert kungarike, mamsell Bremer, är en av de vackra själarnas aristokratiska republik.”

K.J. har analyserat romanen *Hertha* (”Sanning om Hertha”, *Hertha* 1915, s. 425–428, omtryckt i Johanson 1952). Inledningsvis berättar hon att Bremers goda vän Fredrika Limnell skrivit att *Hertha* väckte starkt motstånd när den kom ut. K.J. kommenterar, som ofta, att det inte finns något tragiskt i förföljelsen. Tvärtom var *Hertha* värd den.

K.J:s intelligensaristokratiska hållning och förakt för den alltför stora massan visar sig tydligt. K.J. ville stå ensam och att *Hertha* har varit i samma situation är allt annat än negativt. Att vara förföljd eller oförstådd av majoriteten är en merit. När K.J. beskriver *Herthas* tillblivelse formulerar hon samtidigt den dualism hos Bremer som eventuellt kan sägas uppgå i den idealrealistiska syntesen: ”*Herthas* tendens kom ej till genom någon smärfri intellektuell operation. Den var långsamt skapad av lidande och tanke, av bitterhet och längtan, av sökande och tro. Den hade mognats av erfarenheten och visionens dubbelvisshet.” Bremer är en tänkare och visionär, de riktpunkter som framförs i *Hertha* har börjat skönjas först på 1900-talet.

K.J. hänvisar ofta till Bremer, som tidigare nämnts i recensionen av Wahlströms *Den svenska kvinnorörelsen* (StD 31/7 1904). I anmälan av von Knorring *Torparen och hans omgivning* framhäver K.J. Bremer som reseskildrare (StD 11/11 1906). K.J. jämför i anmälan av Jenny Engelkes *Fru patronessan* med Bremers chère mère (StD 25/11 1907) K.J. infogar Bremer i feminismens kanon tillsammans med Wollstonecraft i anmälan av *Gåtan kvinnan* av Käthe Schirmacher (StD 22/6 1912); Wollstonecraft som liksom Bremer reste, såg och berättade. I en samlingsrecension av Amerika-böcker inleder Klara Johanson, under märket H. Lr., med att berätta om Bremers reseskildringar (StD 22/4 1904). Bremer framstår även som förebild för Ida Bäckmans reseberättelser, också denna gång är det Huck Leber som undertecknar recensionen (StD 23/12 1906). I en artikel om Ellen Key med anledning av hennes sextioårsdag beskriver K.J. Fredrika Bremer som Keys föregångerska (StD 10/12 1909). K.J. menar inte idémässig föregångerska. Visserligen anses Bremer ofta vara särartsfeminist men K.J. betonar helt andra drag. Nej, K.J. jämför personligheterna – de är båda stora andar. Om sin egen läsning av Bremer i skolflicksåldern berättar K.J. i en artikel om Vetterlund och hans *Sommar och september* (StD 12/11 1911).

För K.J. har Bremer samma ställning som Goethe, hon erfor samma känsla när hon besökte Årsta som när hon besökte Frauenplan i Weimar (Johanson 1916, s. 193).

Ricarda Huch och Clara Viebig

K.J. framhöll två sinsemellan mycket olika författare såsom varande de mest betydelsefulla samtida diktarna. Ricarda Huch representerar, som klassisk romantiker, K.J:s ideal. Clara Viebig åter personifierar Fredrika Bremers ideal om realism i skildringen och idealism i anden, "idealrealism". K.J. poängterar att de är helt olika och måste värderas var för sig.

Ricarda Huch

Huch blev fil.dr i Zürich och arbetade som bibliotekarie och lärare. K.J. konstaterar att hon var en lärd kvinna och att det värderas i Tyskland (*StD* 25/10 1903). Hon har skrivit om den tyska romantikens historia "forskningar i hvad man kan kalla hennes egen släkthistoria" (*StD* 18/9 1904). Hon var en samtida romantiker:

Så utpräglad romantiker hon är i sin vingade, skimrande fantasi, som sträfvat mot de högsta himmelsrymder eller söker sig in till de djupaste gåtor och som inte kan snudda vid verkligheten utan att förgylla om den till ett sagoland, så är dock dagsljus klarhet, rofull harmoni, behärskad kraft icke mindre gällande element i hennes väsen – Goethedraget (*StD* 18/9 1904)

Huch debuterade med en volym *Gedichte* 1891. Hennes första roman utkom 1893: *Erinnerungen von Ludolf Ursleu dem jüngerem*, i svensk översättning 1903 under titeln *Ludolf Ursleu den yngre krönika*. Kring sekelskiftet utgav Huch *Die Romantik* i två band, där hon framlägger sitt konstnärliga ideal. K.J. har skrivit om Huchs *Luthers Glaube*:

det kaotiska, skapande, geniala Tyskland, det som fordom ömt kallades Europas hjärta. [...] Den är i själva verket, som allt vad Ricarda, den klassiska romantikern, formar, ett rent och bedårande konstverk och hör uteslutande hemma i den idévärld där alla äkta tyska tankar rymligt bor bredvid varandra, obekymrade om hur sakerna knuffas på jorden. (Johanson 1946. s. 64).

K.J. har skrivit två artiklar i *StD* om Ricarda Huch; en recension *Ludolf Ursleu* och en större presentation av Huchs författarskap. Recensionen är införd i *StD* 25/10 1903. Romanen är en släkthistoria. Ursleu sitter i ett kloster och ser tillbaka på sitt liv och skriver sin familjekrönika. Familjen, en rik köpmannafamilj med konstnärliga och litterära intressen, kommer från en hansastad. Men krönikan kommer att handla om en familjs undergång; affärerna börjar gå dåligt, olyckor i form av bl.a. sjukdomar förföljer familjemedlemmarna, ödesmättad kärlek förstör. För jämförelse kan nämnas att Manns *Buddenbrooks* utkom åtta år senare. K.J. refererar dock inte innehållet i sin recension, som öppnas med några ord om den framgångsrika familjen Huch vars främsta repre-

sentant är Ricarda. K.J. konstaterar att Huch är både forskare och skönlitterär författare, och i bägge fallen en romantiker med klassisk klarhet i Goethes efterföljd. K.J. får tillfälle att slå fast att man i Tyskland förstår att uppskatta lärdom och att Huch är en allmänt aktad författare. De tyska bildningsidealen uppmärksammas alltid av K.J. som har valt att presentera henne för den del av den svenska publiken som intresserar sig för vad "världen" läser. Recensionen kommenterar Huch som person. Hennes roman placeras i en tradition där förutom Goethes *Wahlverwandschaften* Keller och Heyser finns. Artikelns sista tredjedel ägnas den roman som recenserar. K.J. upphöjer det förgångna: "Det gifves inom litteraturen ett slags fräschör, som alstras af ålderdomlighet. Det besitter 'Ludolf Ursleus krönika.'" Huchs roman är ett exempel på när litteraturen erbjuder en andligt värdefullare samvaro än verkligheten.

Den större presentationen, som publicerades i *StD* 18/9 1904, är en översiktsartikel om Huchs författarskap. Inledningsvis skriver K.J. om de två tyska giganterna Ricarda Huch och Clara Viebig och hon konstaterar att de är ojämförbara storheter. Huch placeras in i det romantiska sammanhang där hon hör hemma, där ett glasklart förnuft spelar en avgörande roll i skapandet. Därefter presenteras delar av hennes författarskap. Hon har som sagt skrivit vetenskapligt om romantiken. Hon har skrivit om Keller. K.J. kommenterar hennes lyrik och de två romaner som finns tillgängliga på svenska språket. Vad gäller *Ludolf Ursleus* hänvisar K.J. till sin tidigare publicerade recension och koncentrerar sig i stället på *Från Triumfgatan*. Artikelns innehåller en mängd av de för K.J. positivt laddade orden såsom innerlighet, Goethe, romantiker, formrenhet, tankeintensitet.

När K.J. recenserar Hermann Hesses *Peter Camenzind*, ser hon att Hesse följer i Huchs spår, men den kvinnliga författaren rör sig hastigare för hon har vingar (*StD* 22/10 1905, omtryckt i Johanson 1957). I recensionen av Hesse är det underförstått att läsarna känner till Huchs roman *Triumfgasse* för hon nämner *Triumfgatan* utan att förklara sig närmare. Var *Triumfgatan* allmänt bekant eller struntar K.J. i om hennes läsare förstår? Var bokutgivningen så hanterlig att man utgick ifrån att läsaren hade överblick över den aktuella litteraturen?

Clara Viebig

Clara Viebig har inte enbart recenserats av K.J. utan även översatts av henne. K.J. har under sin pseudonym Huck Leber översatt *Vårt dagliga bröd* (1905). Redan 1903 publicerade K.J. två översiktsartiklar om Viebig: "En rhenländsk hembygdsdiktarinna" (*StD* 6/9 1903) och "Clara Viebig's stadsromaner" (*StD* 20/9 1903). Samma år recenserar hennes roman *På gungande grund* i en samlingsrecension "Tyska romaner" (*StD* 2/12 1903). Året därpå recenserar K.J. *Den slumrande hären* (*StD* 16/6 1904). Ytterligare ett år senare novellsamlingen *Natur-*

makter (StD 9/7 1905). Under rubriken ”Vårt dagliga bröd’ ett företal efteråt” recenserar Huck Leber *Vårt dagliga bröd* (StD 21/12 1905). (D.v.s. den roman som Klara Johanson översatt.) Romanen *En moders son* recenseras (StD 12/8 1906) och romanen *Absolvo te* (StD 1/2 1908). Ett år senare anmäler Klara Johanson *Korset på myren* (StD 30/5 1909). Efter ytterligare ett år *Helig enfald* (StD 24/12 1910) och till sist *Utanför portarna* (StD 27/12 1911).

I sin första artikel analyserar K.J. begreppet ”Heimatkunst”, som var en mycket populär genre i Tyskland, och refererar tre verk av Viebig: *Kinder der Eifel*, *Das Weiberdorf* och *Vom Müller-Hannes*. Viebig var ännu inte översatt till svenska och med denna artikel introduceras hon för en större svensk läsekrets. K.J. poängterar hennes enkla stil, träffsäkerheten, det språkliga gehöret, den handfasta analysen av människor styrda av sina drifter, självständigheten. Viebig har jämförts med Zola, men K.J. menar att Viebigs realism är fri från generaliserande åsikter och konstlösa detaljbeskrivningar; hennes realism är inte doktrinär. I nästa artikel analyserar K.J. *Die Wacht am Rhein*, som även den är en hembygdsroman men dessutom en historisk roman; en familjeroman som växer till en stadskronika och en delbeskrivning av det tyska rikets framväxt.

K.J:s sätt att beskriva Viebig skiljer sig mycket från hennes sätt att presentera Huch. Hon anpassar sina recensioner efter de författarskap och de verk hon recenserar. Viebig är epiker, detaljrik och humoristisk, och K.J:s artiklar tar formen av berättelser med långa innehållsredogörelser. Vidare i artikeln presenterar K.J. *Das tägliche Brot*, en ”tjänstefolksroman”, en socialroman. Romanen handlar om två flickor som överger landsbygden för Berlin med dess bakgårdar, ölcaféer och jungfrukammare. Viebig propagerar inte för klasskampsidéer utan presenterar situationen mångsidigt och opartiskt menar K.J.

När Klara Johanson översatt *Vårt dagliga bröd* låter hon Huck Leber skriva recensionen i StD. Visserligen var det under översättarmärket Huck Leber den utgavs, men det genererar inte Huck, som menar att den prisas inte för översättarens skull utan att den är översatt för att den är prisvärd. Detta ger K.J. tillfälle att citera sig själv eftersom Huck Leber hämtar orden från K.J:s översiktsartikel 20/9 1903. Huck framhåller djärvheten i en roman vars huvudpersoner är två tjänsteflickor. Proletärromaner var accepterade men ”tjänstefolksromaner” var en ny genre.

I recensionen 2/12 1903 behandlar K.J. den första svenska översättningen av Viebig: *På gungande grund*. Värt att notera är att K.J. i sin artikel meddelar att hon under flera år väntat på att någon förläggare skulle ge ut Viebig samt att den aktuella översättningen kom som en överraskning för henne. Om det faktiskt förhöll sig som K.J. skriver är det förvånande dels för att hon inte aktivt försökt påverka någon förläggare dels att hon inte informerats om att en över-

sättning var under arbete. K.J. var ju den som introducerade Viebig för en svensk läsekrets. Fungerade förläggare/översättare/kritiker-kontakter så vid förra sekelskiftet? Eller använde K.J. förvåning som vapen i en diskussion?

K.J. var missnöjd med valet av bok, enligt henne ett av Viebigs svagare nummer, den andra romanen i en produktion som omfattade sju verk. Romanen utspelar sig i Berlin och är en konstnärsroman och "finare familjeroman", en miljö som enligt K.J. inte passar Viebig som "rör sig mest hemvant bland det som demokraterna kalla underklassen". K.J. kan inte acceptera att förlaget valt att översätta titeln *Dilettanten des Lebens* som man gjort och kallar genomgående boken i recensionen för "Livets dilettanter". K.J. karaktäriserar boken som förströelselitteratur och menar att den är bättre än andra böcker i samma genre, men författarnamnet gör att man väntar sig mer. När *Den shumrande hären* utkommer året därpå konstaterar K.J. att vi nu får möta ett av Viebigs mästerverk. Tidigare har Viebig följt utvecklingen i Rhentrakten och folkets opposition mot preussarna, nu har hon flyttat konflikten österut och låter striden stå mellan det polska folket och Preussen. Boken skildrar en politisk kamp och har formen av vad vi idag skulle kalla kollektivroman. "Så dukar tyskheten under i denna bok af en tysk [...]"

I novellsamlingen *Naturmakter*, skildras en annan sorts moderskärlek än den som vanligen berättas. Här är det de hårda livsvillkoren och segheten som dominerar. Återigen hyllas Viebigs lingvistiska gehör.

"Alltid är det på lifvets stora enkla grundfakta som Clara Viebig bygger sina romaner – kärlek och hunger i primitivaste former, eröfrade stammars kamp för nationaliteten och proletärens för det dagliga brödet," är K.J.s inledningsord till recensionen av *En moders son*, en roman som ställer frågor om arv och miljö. *Absolvo te* är en berättelse om en kvinna som planerar att mörda sin man. Viebig som oftast skriver kollektivromaner ägnar sig här åt en familj och lyckas med detta beskriva folksjälén i koncentrerad form enligt K.J. Recensionerna visar tydligt vad det är för sorts realism K.J. estimerar. Viebig analyserar inte moderna tankar och analyserar inte moderna individer, vilket är en del av hennes storhet. Sällan tecknas individporträtt men hennes skildringar av folksjälén präglas av hennes individualitet. "I hennes romaner finns platt inget litterärt utom den fullkomliga tekniken." Hennes realism är äkta, det finns ingen skarp naturalistisk hållning. Också i anmälan av *Korset på myren* poängteras att hon inte befattar sig med idéer utan att hon håller sig till fakta. Därav följer att hon präglas av rättvisa, och denna rättvisa menar K.J. är den fulländade realismen. Rättvisa betraktar K.J. som en konstnärsdrift som inte har med moraliskt ställningstagande att göra. Viebig driver inga teser, anlägger inte något kamp-perspektiv. Också i denna recension återberättar K.J. romanen.

I kortrecensionen av *Helig enfald* skriver K.J. att

Clara Viebig torde numera vara samtidens förnämsta utöfvare af realistisk roman-konst, men novellen har hon inte drivit upp till samma höjd. Det lilla formatet lämnar dåligt spelrum för hennes världsbyggardrift och begär att kommendera väldiga massor.

Recensionen av *Utanför portarna*, K.J:s sista artikel om Viebig, skiljer sig från de övriga. Den inleds med en impressionistisk, spöklik upplevelse som K.J. har haft i Berlin och som hon kopplar till Viebig's roman, som utspelar sig där och som handlar om Berlins snabba förvandling till storstad. K.J. beskriver boken som historisk roman, eftersom den är genomsyrad av ett historiskt synsätt. Viebig's syntetiska fantasi kommenteras. Viebig visar upp en cynism så oberörd som om det var zoologi som idkades. K.J. skiljer mellan denna cynism och den cynism som har sitt ursprung i en bitter idealitet, en idealitet som Viebig saknar. Men hon saknar även den i överklassen vanliga lögnaktiga idealismen, vilket gör att K.J. i recensionens slutrader ångerköpt återgår till sina gamla stora beundran av Viebig. I sin recensions- och artikelserie om Viebig har K.J. följt och kommenterat författarskapets utveckling.

Artiklarna om Huch och Viebig har visat hur den romantik respektive realism ser ut, som uppfyller de krav hon ställer på de båda inriktningarna.

Avslutning

K.J. är lyhörd för det nyskapande, tidigt såg hon exempelvis Vilhelm Ekelunds och Hjalmar Bergmans storhet. Men många av de författare hon stöttade har idag fallit i glömska, medan hennes kritik fortfarande är läsbar. Kritiken har tack vare K.J:s stilkonst och personliga förhållningssätt överlevt de recenserade verken. I K.J:s stil finner vi ironi, aforistiska uttryck, stilblandning och inte minst humor. Hon är kvick och har förmågan att fördjupa och förändra ords innebörd. Det finns ett drag som genomsyrar all hennes kritik och det är hennes *allvar* – hon tar personlig ställning och är beredd att strida. För Klara Johanson är litteraturen en fråga om liv och död.

Hon definierade en ståndpunkt som hon presenterade för läsekrets och författare, författare som hon visade lojalitet genom att följa genom år och verk. För K.J. var etik och estetik oskiljaktiga och varandras förutsättningar. Hennes stilistiska krav är stora och hennes konstnärliga språkbruk är oefterhärmligt; idealet kan avläsas ur följande citat:

I naturvetenskap och därmed befryndade ämnen förmodar jag att "il faut tout dire". Men i allt annat bör man skriva ungefär en tiondedel av det man vet. Resten må strömma ut mellan raderna och bilda atmosfär kring det utsagda. (Johanson 1951, s. 277).

K.J. tillämpar inte *en* metod i sin kritiska verksamhet utan hon rör sig mellan olika infallsvinklar; hon poängterar vid flera tillfällen att hon inte utgår från något program. Men i sin kritiska verksamhet arbetar hon utifrån en uppsättning värderingar som gör att hon uppmärksammar vissa drag i litteraturen. Som vi sett tar K.J:s kritik ofta form av impressionistiska skisser, där anmälan harmonierar med den recenserade bokens språk eller stämning.

K.J:s polemiska kritik utgörs ofta av en idékritik med normativ tendens. Hon kritiserar författarens tankevärld och håller ibland upp ett korrigerande alternativ.

I kritiken av särartsfeminismen är K.J. skoningslös. Hon profilerar sig mot Ellen Key, vars idéer var provocerande inte bara för K.J. utan även för stora delar av den kvinnliga pionjärgenerationen med akademisk bildning. K.J. argumenterade mot Keys åsikt att kvinnan och mannen i grunden är olika och att kvinnan, om hon förvärvsarbetar, skulle verka inom vårdande yrken. Meningsmotsättningen mellan de båda kvinnorna har satt djupa spår i K.J:s litteraturkritik. Hon bekämpade särartsfeminismen med alla medel, vilket medför att hennes kritik ibland blir djupt orättvis. I stället för att recensera det ifrågasättande verket kan hon använda det som slagträ i en diskussion. Så är fallet med hennes kritik av Anna Törnströms *Ur kvinnornas liv*.

Alternativ till särartsfeminismen ser K.J. hos Olive Schreiner, Käthe Schirmacher, och framför allt Rosa Mayreder. Dessa tre bryter både med den traditionella kvinnorollen och med den etablerade litterära stilen.

Ytterligare en infallsvinkel, kanske den viktigaste, är den biografiska eller personliga. Personlighet är för Klara Johanson ett kritiskt honnörsord. Personlighet kräver hon av författare och kritiker och som vi sett utformas hennes kritik ofta som porträtt av en författarpersonlighet; hon recenserar ibland författaren bakom verket istället för boken. K.J. – så ofta framställd som den renodlade esteteten vid sidan av tidens strömning – dyrkar den produktiva, skapande personligheten. Tydligast ser vi detta i hennes reservationslösa beundran av Fredrika Bremer, som i liv och dikt skapade positiva ideal. Bremer uppfyllde K.J:s viktigaste krav på en författare: att vilja något. Bremer vill något och hon befattar sig med sådant som är viktigt för henne. Men även Ellen Key, som personlighet, betydde mycket för K.J. Också i förhållande till Malla Silfverstolpe är det personligheten som K.J. fäster sig vid. ”I henne gick ingen diktare förlo-rad” skriver K.J. Det är den sökande, stödjande *människan* Malla som K.J. beundrar. Författarna Ricarda Huch och Clara Viebig kan sägas exemplifiera K.J:s romantiska och realistiska ideal. I deras fall lever diktningen upp till personligheterna.

Personligheten styr K.J:s liv och verksamhet. Hon vägrar representera någon annan än sig själv. Det är för henne oviktigt om ett verk är litteraturhistoriskt

intressant, huvudsaken är att det angår henne. Hon har som vi sett en utpräglad subjektiv hållning och hon har flera gånger skrivit att man enbart skall ägna sig åt det som djupt angår en. K.J. kallas träffande av Per Rydén för kritikernas kritiker (Rydén 1987, s. 223). Men hon var också författarnas kritiker. Hennes ord vägde tungt och många är de som kontaktat K.J. för att inhämta råd, få höra hennes åsikt om ett manuskript eller kanske få hjälp med att få sitt verk publicerat. K.J. åtog sig ett stort och tungt ansvar för "sina" författare. Hon har framställt sig som en hjälpyrå och otaliga är de författare som fått råd och stöd. Hennes bibliotek, som finns uppställt som en särskild enhet på Nobelbiblioteket, visar upp en mängd böcker med tacksamma dedikationer.

K.J. hade ett starkt samhällsengagemang, hon var oppositions- och debattlysten med en väl utvecklad polemisk ådra och stor lekfullhet både i liv och i dikt. Hon är mångsidigare än man har velat se; att enbart skildra hennes svårmodiga och isolerade position präglad av esteticism ger inte en rättvis bild.

Att placera henne vid sidan av tidens diskussion är helt felaktigt, hon stod mitt i den.

Litteratur

Denna essä bygger på min licentiatavhandling, *Klara Johanson som kritiker*, framlagd vid Åbo Akademi 1997.

Sedan dess har Carina Burmans biografi *K.J.* (2007) samt hennes biografi *Bremer* (2001) utkommit, liksom Claudia Lindéns avhandling *Om kärlek : litteratur, sexualitet och politik hos Ellen Key* (2002) samt Birgitta Neys *Reporter i rörelse : Lotten Ekman i dagspressen vid förra sekelskiftet* (1999), *Skriftställarinnor, journalister m.fl. : en förteckning över kvinnor verksamma i pressen ca 1893-1924* (2000) och *Tidningskvinnor 1690-1960* under redaktion av Kristina Lundgren och Birgitta Ney (2000), Ulrika Knutsons *Kvinnor på gränsen till genombrott : gruppporträtt av Tidevarvets kvinnor* (2004) m.fl. verk som har vidgat de kontextuella ramarna.

För en fylligare litteraturförteckning och forskningsöversikt hänvisas till Ingrid Svensson: *Klara Johanson som kritiker*, Uppsala 1997.

Otryckta källor

Stockholm, Kungl. biblioteket, Klara Johansons samling L 2

Uppsala universitetsbibliotek, Kvinnliga Studentföreningens arkiv

Tryckt material

Abenius, Margit (1944), "Klara Johanson" i *Kontakter*, Stockholm 1944.

Ambjörnsson, Ronny (1974), *Samhällsmodern : Ellen Keys kvinnonuppfattning till och med 1896*, Göteborg 1974.

Berger, Margareta (1977), *Pennskaft; kvinnliga journalister i svensk dagspress 1690-1975*, Stockholm 1977.

Croce, Benedetto (1963) *Estetiskt brevium*, Stockholm 1963.

Holm, Birgitta (1981) *Fredrika Bremer och den borgerliga romanens födelse*, Stockholm 1981.

– (1996), "Det tredje könet" i *Nordisk kvinnolitteraturhistoria III*, red. Margaretha Fahlgren, Höganäs 1996.

- Holmberg, Claes-Göran, m.fl. (1983), *En svensk presshistoria*, Solna 1983.
- Holmqvist, Ingrid (1990), "Att söka lycksalighets ö : Malla Silfverstolpe och salongs-kulturen" i *Romantikens kvinnor : studier i det tidiga 1800-talets litteratur*, red. Birgitta Ahlmo-Nilsson m.fl. Johanneshov 1990.
- Johnsson, Henry (1954), *Äldre herre med cigarr : tidningsinteriorer och anekdoter från fyra decennier*, Stockholm 1954.
- Johanson, Klara (1914), "Fredrika Bremer som kritiker" i *Hertha*, 1914.
- (1916), "Det speglade timglaset : ur en f.d. recensents dagbok 1912-14" i *Vår tid*, Stockholm 1916.
- (1928), *En recensents baktänkar*, Stockholm 1928.
- (1946), *Det rika stärbhuset*, Stockholm 1946.
- (1951), *Det speglade livet : memoarer från bokenummet*, Stockholm 1951.
- (1952), *K.J. själv*, red. Nils Afzelius, Stockholm 1952.
- (1953), *Brev*, red. Nils Afzelius, Stockholm 1953.
- (1957), *Kritik*, red. Nils Afzelius, Stockholm 1957.
- (1989), *Ur dagböckerna*, urval, inledning, och noter av Greger Eman Lund 1989.
- Mansén, Elisabeth (1993), *Konsten att förgylla vardagen : Thekla Knös och romantikens Uppsala*, Nora 1993.
- Nilsson, Sven (1975), *Det offentliga samtalet : storstaden som medium för kulturinformation och kulturdebatt*, Lund 1975.
- Palm, Maria (1972), "Klara Johanson och Ellen Key" i *Svenske litteraturtidskrift*, 1972.
- Rydén, Per (1987), *Domedagar : svensk litteraturkritik efter 1880*, Lund 1987.
- Schirmacher, Käthe (1912), *Gåtan kvinnan : en uppgörelse*, Stockholm 1912.
- Sjöberg, Gösta (1967), *Brorin och hundra andra : impressioner, episoder, porträtt*, Stockholm 1967.
- Tollin, Sven (1967), *Svenske dagspress : en systematisk och kommenterad kartläggning*, Stockholm 1967.

Klara Johanson - reviewer of literature

At the end of the nineteenth century women started to be employed by the daily newspapers in Sweden. They mainly worked as translators, seldom as journalists. K.J. was unique as reviewer of literature at *Stockholms Dagblad* 1899–1912.

K.J. engaged not only one but various strategies in her reading. Two aspects were always present: she saw the author behind the work and the moral aspect of the story.

K.J. was an ardent feminist and this influenced her work. The freshness of K.J.'s language makes her reviews readable even today.

Ingrid Svensson, fil.lic. i litteraturvetenskap vid Åbo Akademi, chef för enheten för handskrifter, kartor och bilder vid Kungl. biblioteket, Stockholm.